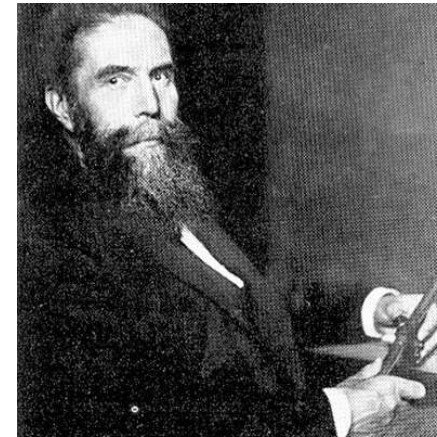

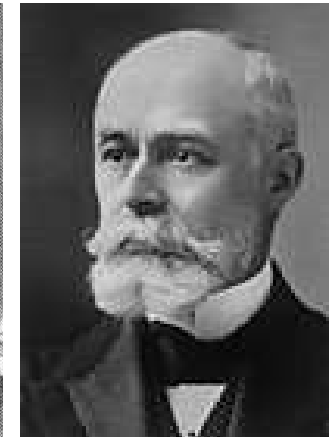
Az ionizáló sugárzások előállítása és alkalmazása

Dr. Voszka István

Semmelweis Egyetem Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

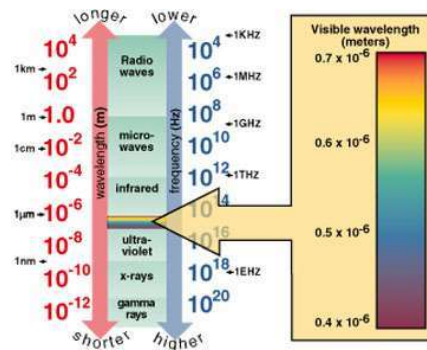
Wilhelm Conrad Röntgen
1845-1923

Antoine Henri Becquerel
1852-1908

Ionizáló sugárzások

- a) **korpuszkuláris:** nyugalmi tömeggel rendelkező részecskék alkotják
Pl: α , β , proton, neutron
- b) **elektromágneses:** nyugalmi tömeggel nem rendelkezik, fotonok alkotják
 γ , röntgen

$$E = hf = hc/\lambda$$

1. Az atom szerkezete; ionizáció, gerjesztés

Atommag: $d = 10^{-15} - 10^{-14}$ m

benne protonok (számuk $\rightarrow$ rendszám-Z)

neutronok (protonok + neutronok

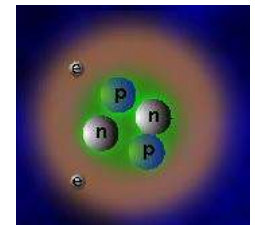
[nukleonok] száma együtt $\rightarrow$ tömegszám-A)

Magsugárzások: α , β , γ

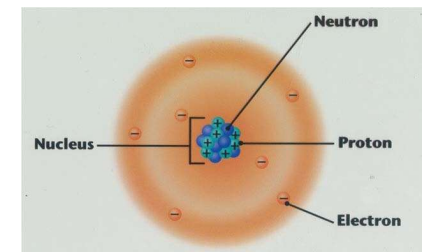
Elektronburok: $d \approx 10^{-10}$ m

elektronok száma = protonok száma

elhelyezkedés meghatározott sugarú és energiájú pályákon (kvantáltan)

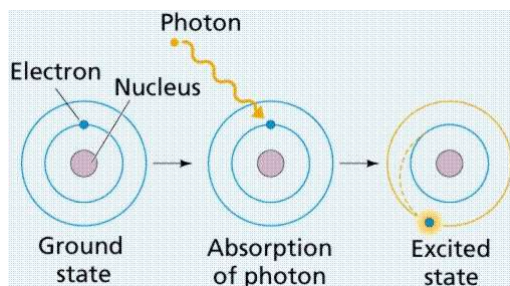
⁵⁶₂₆Fe

Gerjesztés: $\Delta E = h\nu = hc / \lambda$

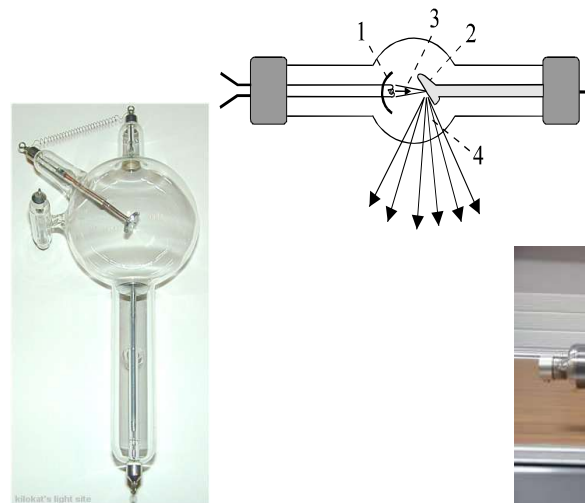
Ionizáció: $h\nu \geq \Delta E$

Elektronburokból származó sugárzás:
röntgen

2. Röntgensugárzás keletkezése

Előállítás leggyakrabban röntgensőben

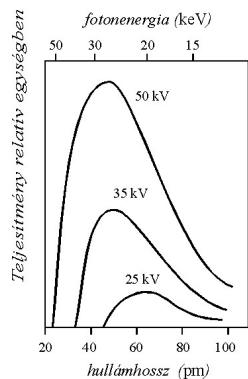

Típusai: **fékezési sugárzás**

- folytonos spektrum, rövidhullámú határral
- U növekedésével a sugárzás keményedik, az összteljesítmény nő (U^2 -tel arányosan)

$$P = c U^2 I Z \quad \eta = c U Z$$

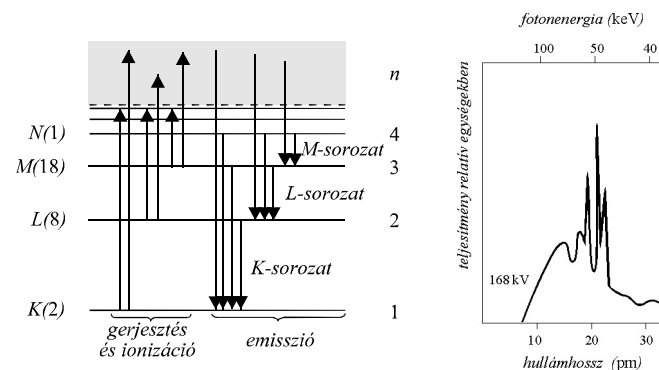
Alkalmazása: röntgen képalkotás

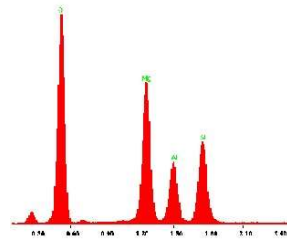
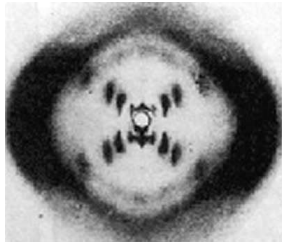

karakterisztikus sugárzás

- nagy gyorsító feszültség esetén
- vonalas, az anódra jellemző spektrum

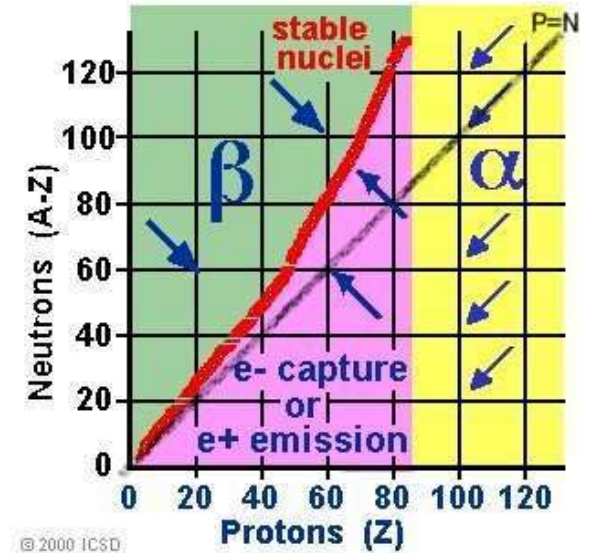
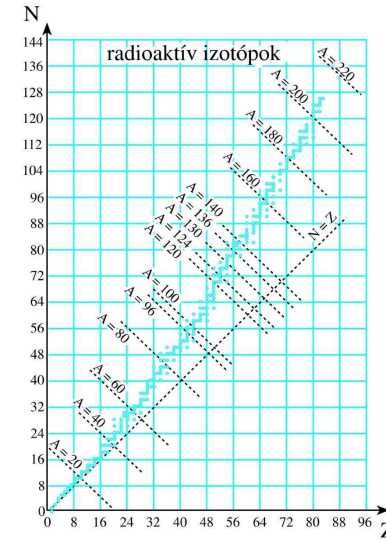
Alkalmazása: csontdenzitometria, anyagazonosítás, molekulaszakért vizsgálat

3. Magerők, az atommag stabilitása

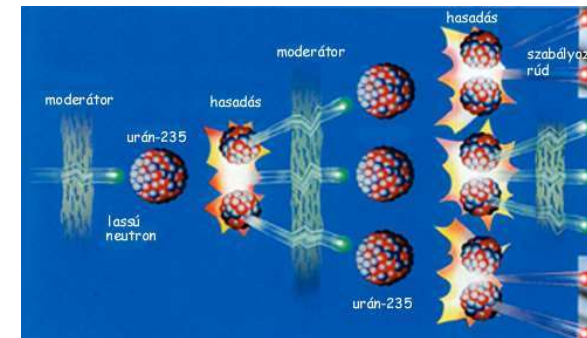
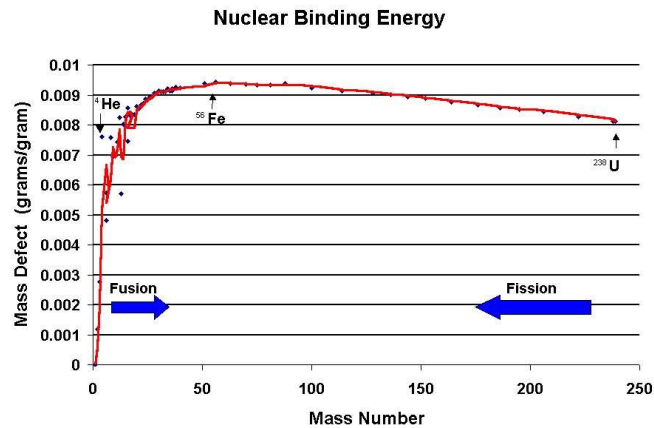
A protonok és neutronok között vonzó- és taszítóerők hatnak

Az egy nukleonra jutó kötési energia közepes méretű magok esetén a legnagyobb (legstabilabb magok)

Ezen állapot elérhető:

- nehéz magok hasadásával (atomreaktor, atombomba)

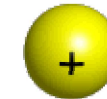
- könnyű magok fúziójával (fúziós reaktor, H-bomba)

Izotópok: azonos rendszám, de eltérő tömegszám
(lehet stabilis vagy radioaktív)

természetes mesterséges

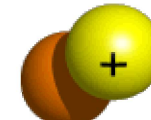
The Nuclei of the Three Isotopes of Hydrogen

Protium

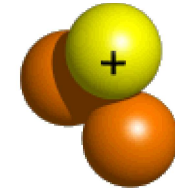
1 proton

Deuterium

1 proton
1 neutron

Tritium

1 proton
2 neutrons

4. Radioaktív bomlás, aktivitás

Bomlási sebesség: $\frac{dN}{dt} = -\lambda N$ $\frac{dN}{dt} = \Lambda$
(aktivitás) [bomlás/s = 1/s = Bq (becquerel)]

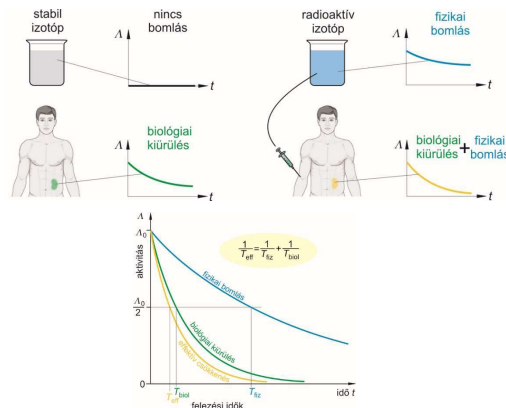
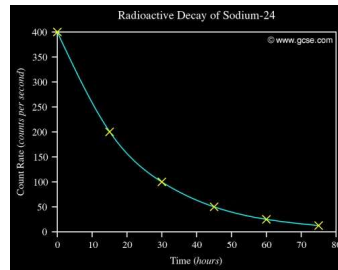
(1 Ci (curie) = $3,7 \times 10^{10}$ Bq)

$$N = N_0 e^{-\lambda t} \quad \lambda = \frac{0,693}{T}$$

$$\lambda = \frac{1}{\tau} \quad \Lambda = \Lambda_0 e^{-\lambda t}$$

Kapcsolat a felezési idők között:

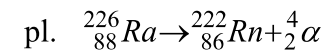
$$\frac{1}{T_{eff}} = \frac{1}{T_{fiz}} + \frac{1}{T_{biol}}$$

5. Bomlási típusok

Alfa bomlás

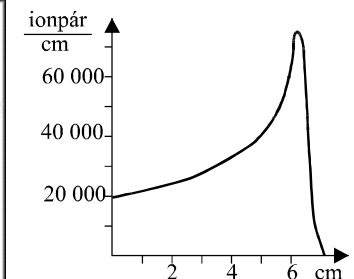
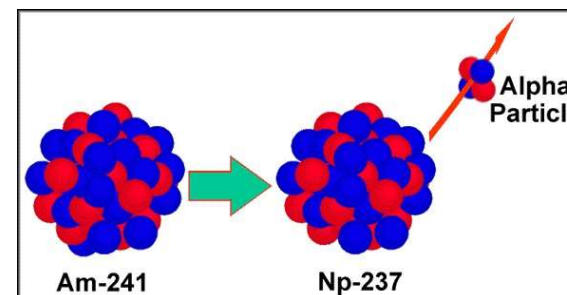
Z 2-vel, A 4-gyel csökken

- meghatározott energiájúak (vonalas spektrum)

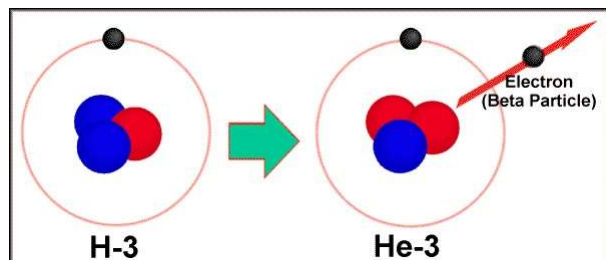
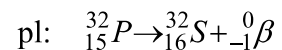
- hatótávolságuk rövid (vízben, szövetben néhányszor 10 μm)

Alkalmazás: csak terápia

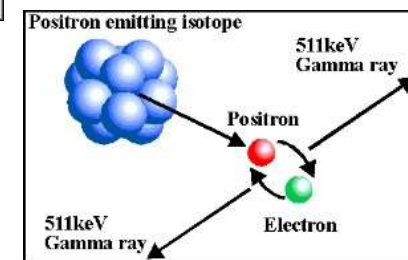
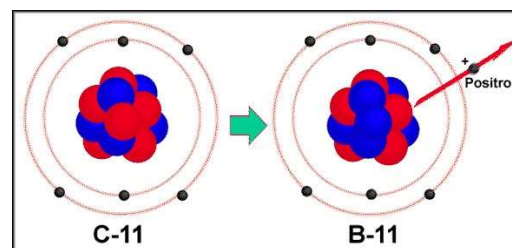
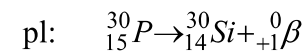

Béta bomlás

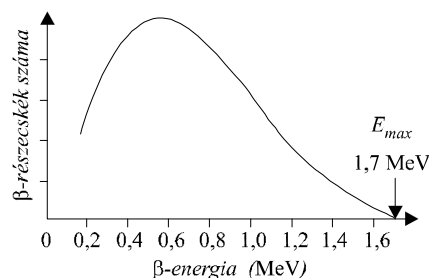
- negatív β -bomlás: Z 1-gyel nő

- pozitív β -bomlás: Z 1-gyel csökken

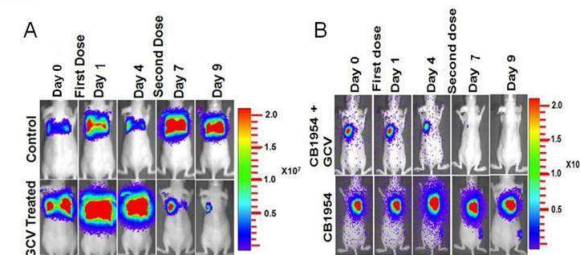
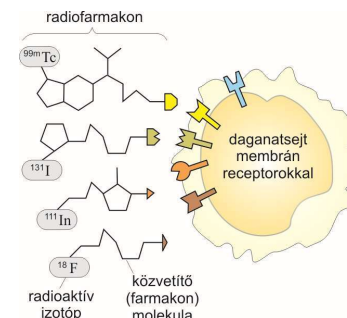

A mag energiavesztése adott értékű, a spektrum mégis folytonos. Oka: neutrínó.

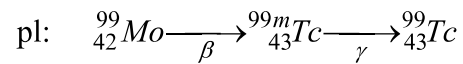
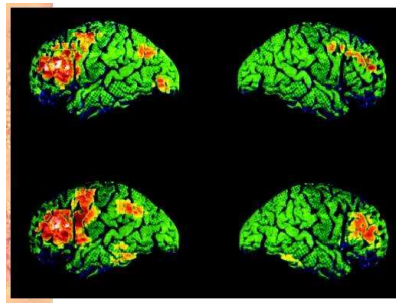
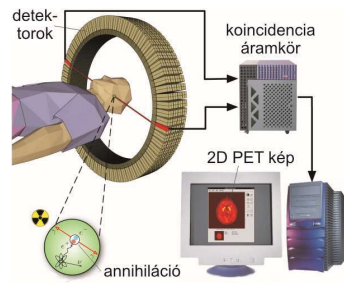

Alkalmazás: β^- : terápia és in vitro
 β^+ : PET

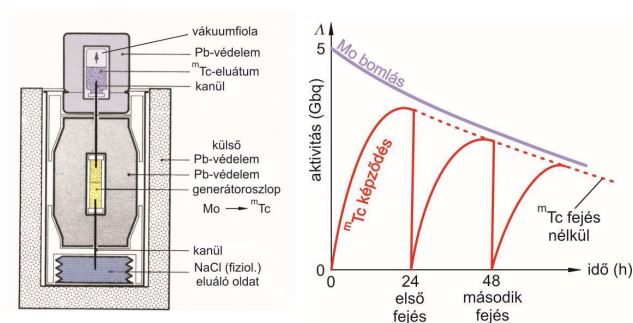
Tumordiagnosztika és terápia (teranosztika)

PET vizsgálat

Alkalmazás: in vivo diagnosztika (igen jól használható)

Gamma sugárzás

Az α - vagy β -bomlást követően a mag energiatöbbletétől elektromágneses sugárzás formájában szabadul meg.

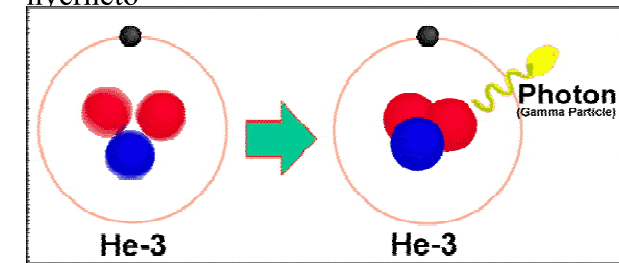
- prompt γ -sugárzás:

10^{-13} - 10^{-18} s-on belül követi a részecskesugárzást

- izomer magátalakulás:

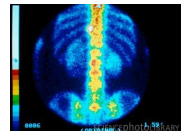
hosszabb, mérhető felezési idővel követi a részecskesugárzást

Előny: a kettő szeparálható, tisztán γ -sugárzó izotóp nyerhető

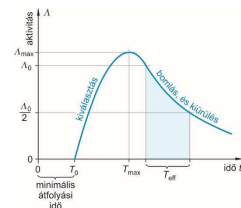
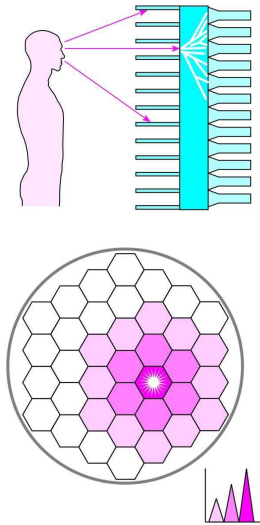
Az „in vivo” alkalmazott izotópok kiválasztásának szempontjai

- gamma-sugárzó
- rövid felezési idő (de ne legyen rövidebb, mint a vizsgált folyamat)
 $\Lambda \sim N/T$
- nem túl kicsi (sugárterhelés csökkentése) és nem túl nagy (jó hatásfokú detektálás) fotonenergia

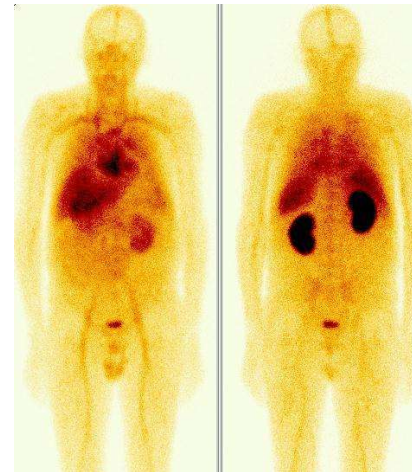

Az „in vitro” alkalmazások során a mérés technikai szempontok a döntőek

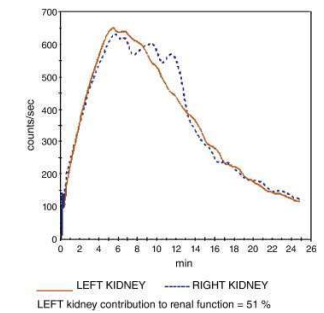
Gamma-kamera (statikus és dinamikus vizsgálat)

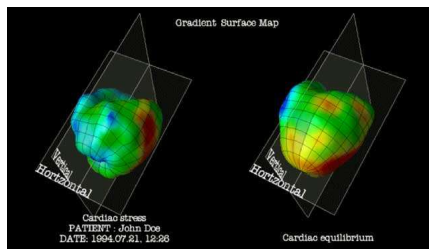
Statikus vizsgálat (szcintigram)

Dinamikus vizsgálat

SPECT

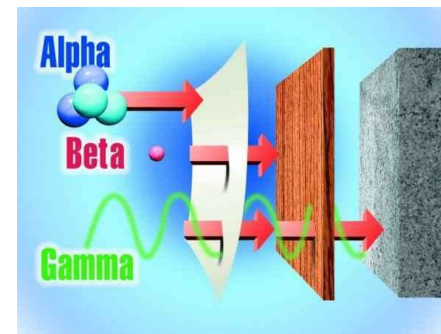
Ionizáló sugárzások és a közeg kölcsönhatása

Jellemző paraméterei:

- hatótávolság
- fajlagos ionizáció (lineáris ionsűrűség)

$$\frac{n}{l}$$

$$- \text{lineáris energiaátadás (LET)} = w \frac{n}{l}$$

a) Direkt ionizáló sugárzások (α , β)

A kölcsönhatás típusai:

- ionizáció
- gerjesztés
- elektromágneses sugárzás keltése (fékezési röntgen v. Cserenkov sugárzás)
- magreakciók keltése (csak nagy energiájú α)

α -sugárzás

igen nagy fajlagos ionizáció
kis hatótávolság (levegő ~ cm víz ~ 10 μ m)

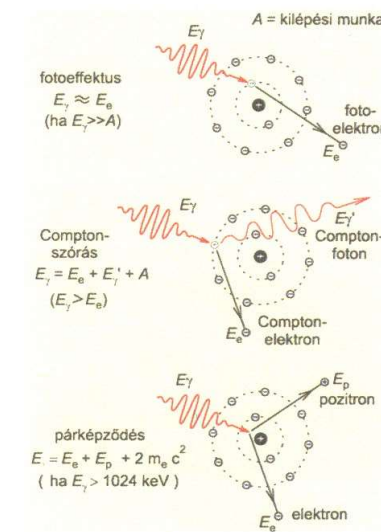
β -sugárzás

nagyobb hatótávolság (levegő ~ m, víz ~ mm)
kb. 100 $\times$ kisebb fajlagos ionizáció, mint α -nál

b) Indirekt ionizáló sugárzások (γ , rtg)

Elsődleges kölcsönhatás:

- fotoelektromos effektus
- Compton effektus
- párképződés

Az ezen folyamatokban kiváltott nagy energiájú elektronok ionizálnak.

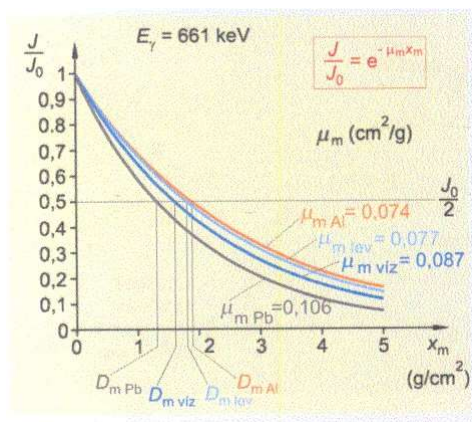
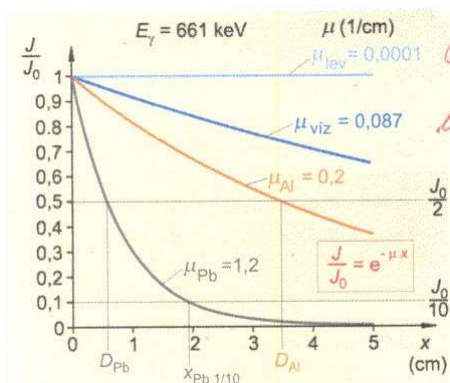
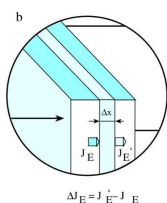
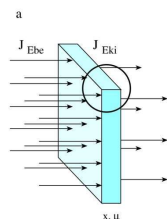
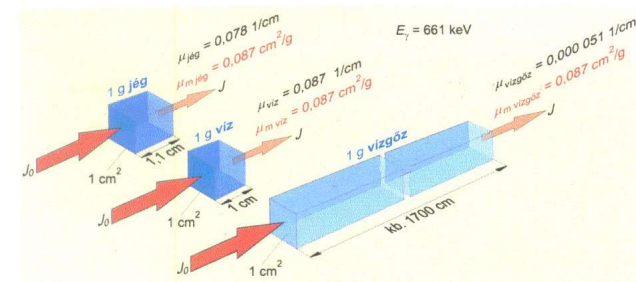
A kölcsönhatások következtében a sugárzás intenzitása gyengül.

$$I = I_0 e^{-\mu x}$$

$$\mu = \frac{1}{\delta}$$

$$\mu = \frac{0,693}{D}$$

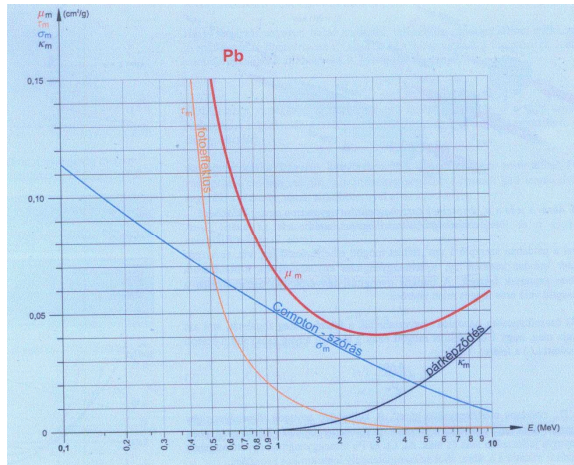
$$\mu_m = \frac{\mu}{\rho}$$

$$\mu = \tau + \sigma + \kappa \quad \text{ill.} \quad \mu_m = \tau_m + \sigma_m + \kappa_m$$

A komponensek aránya a fotonenergiától és a gyengítő anyag minőségétől függ.

Kisebb fotonenergiáknál (diagnosztikus rtg és γ), nagyobb rendszámú gyengítő anyagoknál (pl. Pb, csont) főleg fotoeffektus.

Erre vonatkozóan: $\tau_m = c \lambda^3 Z^3$

Kisebb effektív rendszámú gyengítő anyagoknál (víz, lágy szövetek)

Főleg Compton-effektus ($Z_{\text{eff,víz}} = 7,69$, $Z_{\text{eff,lev}} = 7,3$)

Erre: $\sigma_m \sim Z$

Gyakorlati következmények:

-sugárvédelem nagy rendszámú anyagokkal Pb)

- szűrők

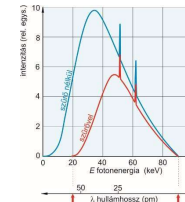
- rtg-diagnosztika (kép kontrasztossága, kontrasztanyagok)

- terápia: kis energia - felületi

- nagy energia – mély

hatótávolság: energiától függ (levegő ~ 100 m, víz ~ dm)

fajlagos ionizáció kisebb, mint β esetén

- rtg-diagnosztika (kép kontrasztossága, kontrasztanyagok)

- terápia: kis energia - felületi

- nagy energia – mély

hatótávolság: energiától függ (levegő ~ 100 m, víz ~ dm)

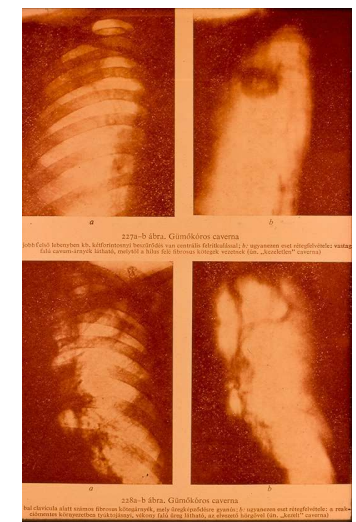
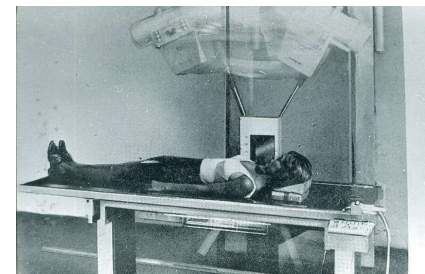
fajlagos ionizáció kisebb, mint β esetén

Röntgendiagnosztika

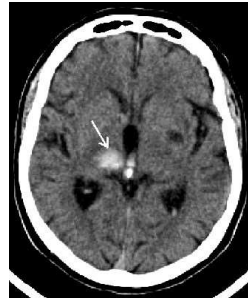
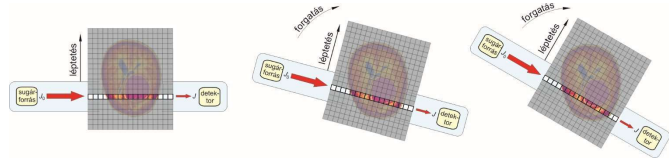
- szummációs kép

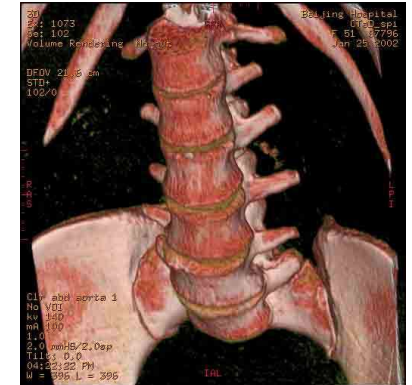
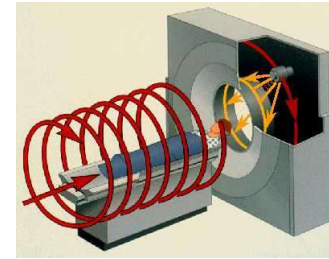
- hagyományos rétegfelvétel

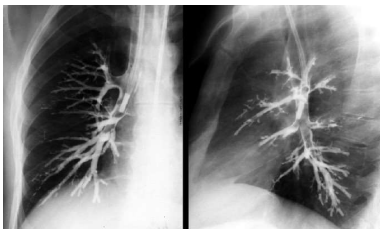
CT

Spirál CT és 3D rekonstrukció

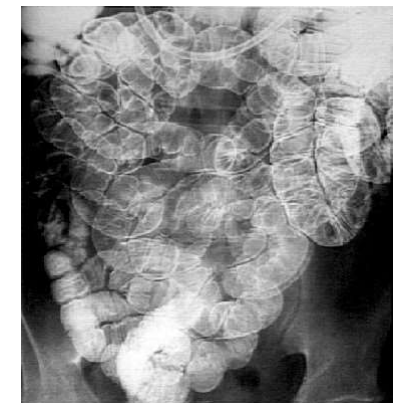
Kontrasztanyagok alkalmazása I. -pozitív

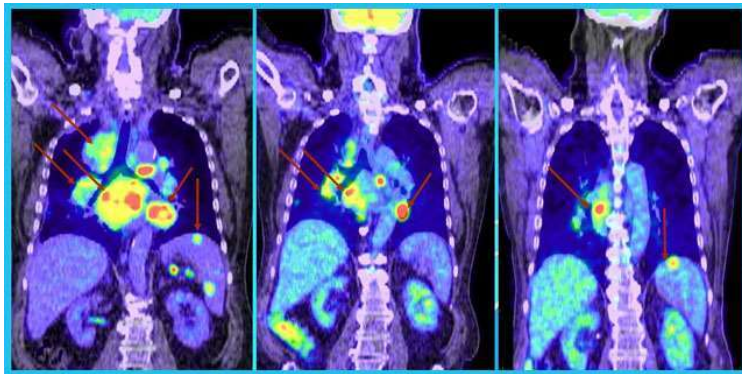

Digitális szubtrakciós angiográfia (DSA)

Kontrasztanyagok alkalmazása I. -negatív, illetve kettős kontraszt

Dozimetria

Célja a sugárzás biológiai hatásának számszerű (kvantitatív) jellemzése.

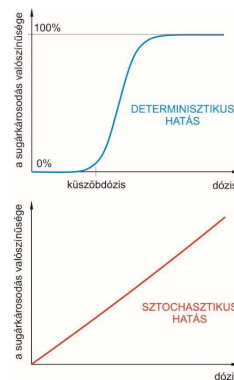
Biológiai hatást csak a szövetben elnyelődött sugárzás fejt ki.

Elnyelt dózis:
$$D = \frac{\Delta E}{\Delta m} \cdot \text{egysége} \cdot \frac{J}{kg} = Gy$$

A sugárkárosodások fajtái:

Determinisztikus

- Csak küszöbdózis felett
- A károsodás súlyossága arányos a dózissal (pl. bőrpír, sugárbetegség)
- Órákon, napokon belül

Sztochasztikus

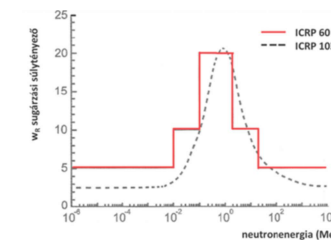
- Nincs küszöbdózis
- A valószínűsége arányos a dózissal (pl. daganatkeletkezés)
- Évek, évtizedek alatt

Egyenérték dózis: $H_T = D_{T,R} w_R$ mértékegysége: $J/kg = Sv$

A sugárvédelemben leggyakrabban előforduló típusú és minőségű sugárzások súlytényezője:

6. táblázat. Sugárzási súlytényezők.

Sugárzás fajtája	Sugárzási súlytényező (w_R)	
	ICRP 60	ICRP 103
foton	1	1
elektron, müon	1	1
proton (nem visszaszórt)	5	
proton és pion		2
α -részecske, nehéz magok	20	20
neutronok	5 (< 10 keV) 10 (10 – 100 keV) 20 (100 keV – 2 MeV) 10 (2 MeV – 20 MeV) 5 (> 20 MeV)	folytonos görbével ábrázolták az energia függvényében (2.1. ábra)

1. ábra. A w_R súlytényező grafikus ábrázolása az ICRP 60 és ICRP 103 alapján.

Effektív dózis: $E = \sum H_T w_T$ mértékegysége: J/kg = Sv

Az egyes szövetek sugárvédelemben használt súlytényezője:

7. táblázat. Az ICRP 60 és ICRP 103 ajánlásában található testszöveti súlytényezők.

Testszövet	Testszöveti súlytényező (w_R)	
	ICRP 60	ICRP 103
tüdő, gyomor, csontvelő, vastagbél	0,12	0,12
emlő	0,05	0,12
ivarmirigyek	0,20	0,08
pajzsmirigy hólyag nyelőcső, máj	0,05	0,04
csontfelszín, bőr	0,01	0,01
agy		0,01
nyálmirigy		0,01
maradék	0,05	0,12
összes	1,00	1,00

Dóziskorlátok

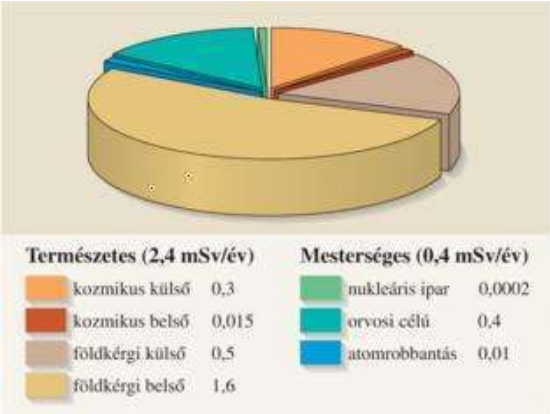
	Foglalkozási sugárterhelés	Tanulók, gyakornokok (16-18 év között)	Lakosság (orvosi sugárterhelés nélkül)
<i>Egésztest</i>	20 mSv/év	6 mSv/év	1 mSv/év
<i>Szemlencse</i>	20 mSv/év	15 mSv/év	15 mSv/év
<i>Bőr, végtagok</i>	500 mSv/év	150 mSv/év	50 mSv/év

Néhány orvosi beavatkozás során kapott dózis

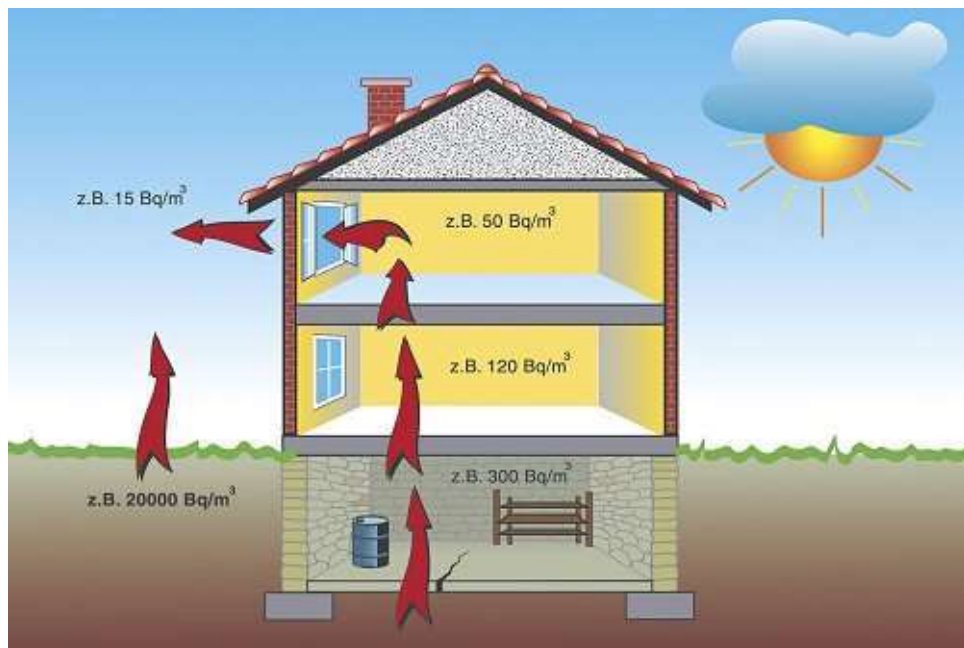
- In vivo izotópvizsgálatok általában: 4 – 5 mSv
- Fogászati röntgen vizsgálatok: 2 – 16 µSv
- Mellkas ernyőképszűrés: 0.1 mSv
- Koponya CT: 1,5 – 2 mSv
- Hasi, mellkasi CT: 7 -8 mSv
- Intervenciós radiológia: több 10 mSv

Átlagos háttérsugárzás Magyarországon: 3,1 mSv/év

A lakossági sugárterhelés forrásai

A radon útja

2013 során a Személyi Dozimetriai Szolgálat átállt a filmdoziméterekről az egésztest termolumineszcens doziméterek használatára.

Egyéni dozimetriai ellenőrzés, monitorozás, orvosi gyakorlatban

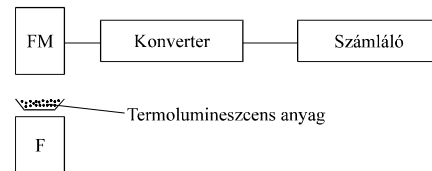
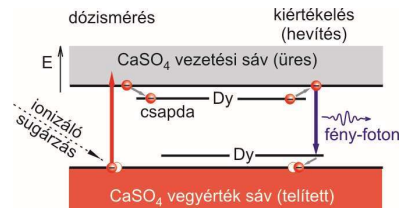
- Egyéni külső dózis követésére személyre szólóan dozimétert használjunk, melynek típusa lehet:
  - (- Film kazetta)
  - Termolumineszcens (TL)
  - Elektronikus (operatív) doziméter
- Egyéni dozimétert mell-magasságban, a váll és derék között hordjuk
- A monitorozási időtartam legyen 1 hónap, de semmi esetre sem 3 hónapnál hosszabb.
- Doziméter csere és eredmény közlés ne legyen 3 hónapnál ritkább!

Termolumineszcens dózismérő

Termolumineszcens dózismérő

(1. gyakorlat)

Elektronikus operatív doziméter

Sugárvédelmi szempontok minden ionizáló sugárzással végzett tevékenység során

1. **Indokoltság** – az ionizáló sugárzás alkalmazásának hasznosnak kell lennie: az alkalmazás kockázata kisebb, mint az alkalmazás elhagyásának kockázata (kára) – ezt kell mérlegelni a páciens szempontjából.
2. **Optimálás** – az alkalmazás által okozott dózis az ésszerűen elérhető Legkisebb legyen. (ALARA-elv: **A**s **L**ow **A**s **R**easonably **A**chievable) Mind a páciens, mind a személyzet szempontjából mérlegelni kell.
3. **Korlátozás** – a valószínű dózisok nem léphetik túl a biztonságot adó egyéni dóziskorlátot. A munkavállalók szempontjából kell mérlegelni.

Külső sugárforrás esetén a röntgen, illetve a gamma a legveszélyesebb.

Szervezetbe került izotóp esetén az alfa a legveszélyesebb.

A belső sugárterhelést egésztest számlálóval lehet ellenőrizni.

Lehetőségek a sugárterhelés csökkentésére

- A távolság növelése
- Az expozíciós idő csökkentése
- Sugárelnyelő rétegek alkalmazása

